

UDK 1:17:7

Feruz BOZAROVA,
Jizzax davlat pedagogika universiteti falsafa fanlari doktori (DSc)
E-mail: f.bozorova@gmail.com

PhD N.Farxodjonova taqrizi asosida

MADANIYATLARARO MULOQOT KONTEKSTIDA AXLOQ VA ESTETIKA MUAMMOSI

Аннотация

Ushbu maqolada madaniyatlararo muloqot jarayonida axloq va estetik masalasining falsafiy-nazariy jihatlarini tahlil qilinadi. Turli madaniy makon va sivilizatsiyalarda shakllangan axloqiy me'yorlar hamda estetik qadriyatlarining o'zaro ta'siri, ularning jamiyatlararo muloqotda tutgan o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo muloqot, axloq, estetik, ma'naviy qadriyatlar, madaniy xilma-xillik, tolerantlik, Sharq va G'arb falsafasi, estetik idrok, axloqiy me'yorlar.

ПРОБЛЕМА МОРАЛИ И ЭСТЕТИКИ В КОНТЕКСТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕНИЯ

Аннотация

В данной статье анализируются философско-теоретические аспекты проблемы морали и эстетики в процессе межкультурного общения. Раскрывается взаимовлияние нравственных норм и эстетических ценностей, сформировавшихся в различных культурных пространствах и цивилизациях, а также их роль в межсоциальном и межкультурном взаимодействии.

Ключевые слова: Межкультурное общение, мораль, эстетика, духовные ценности, культурное разнообразие, толерантность, философия Востока и Запада, эстетическое восприятие, нравственные нормы.

THE PROBLEM OF MORALITY AND AESTHETICS IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Annotation

This article analyzes the philosophical and theoretical aspects of the issue of morality and aesthetics in the process of intercultural communication. It examines the interaction between moral norms and aesthetic values formed in different cultural spaces and civilizations, highlighting their role in intercultural and intersocietal communication.

Keywords: intercultural communication, morality, aesthetics, spiritual values, cultural diversity, tolerance, Eastern and Western philosophy, aesthetic perception, moral norms.

Kirish. Jahonda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, axborot almashinuvi ko'lamining kengayishi hamda madaniy chegaralarning nisbiy ravishda ochilishi natijasida madaniyatlararo muloqot inson hayotining barcha sohalarida muhim omilga aylanmoqda. Bunday sharoitda turli madaniy makon va sivilizatsion an'analarda shakllangan axloqiy me'yorlar va estetik qadriyatlarni o'zaro anglash, taqqoslash hamda uyg'unlashtirish masalasi dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Axloq va estetik inson ma'naviy hayotining o'zaro bog'liq, bir-birini to'ldiruvchi jihatlarini bo'lib, ular jamiyat a'zolarining xulq-atvori, dunyoqarashi va madaniy o'zligini shakllantirishda hal qiluvchi o'rin tutadi.

Madaniyatlararo muloqot jarayonida aynan ushbu ikki kategoriya o'rtasidagi munosabat turli qarashlar, qadriyatlar va estetik ideallarning to'qnashuvi yoki uyg'unlashuviga olib keladi. Shu bois axloqiy va estetik me'yorlarning madaniy farqlanishlar sharoitida qanday talqin etilishi, ularning muloqot madaniyatiga ta'siri chuqur ilmiy tahlilni talab qiladi. Sharq va G'arb falsafiy tafakkuri tarixida axloq va estetik muammosi alohida ahamiyat kasb etib, ular inson kamoloti, ma'naviy barkamollik va go'zallikni anglash bilan bog'lab izohlangan. Islom falsafasida axloq va estetik ilohiy haqiqat va ma'naviy poklanish bilan uyg'un holda qaralsa, G'arb falsafasida ular shaxs erkinligi, subyektiv idrok va estetik hukm tushunchalari orqali talqin etiladi. Ushbu farqlar va umumiyliklar

madaniyatlararo muloqot kontekstida yangi mazmun kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Insoniyatning estetik tajribasi nihoyatda boy va xilma-xildir. Estetik bilimlarning shakllanishi tarixning eng qadimgi davrlariga borib taqalib, insonning atrof-muhit bilan estetik munosabatga kirishuvi natijasida yuzaga kelgan. Bu jarayon insoniyatning tadrijiy taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib kelgan va hozirgi kungacha davom etmoqda. Inson doimo yangi go'zalliklarni yaratishga intilib, asrlar davomida estetik did, estetik zavq va badiiy asarlarning estetik yutuqlarini anglash masalalari ustida mushohada yuritib kelgan.

Estetik idrok jarayonida inson duch kelgan har qanday hodisa yoki obyekt tadqiqot predmeti sifatida namoyon bo'ladi. Ularni o'rganish jarayonida inson o'z hayotiy tajribasi va bilimiga tayanib, go'zallik va ulug'vorlikni nafaqat estetik zavq manbai, balki hayot mazmunini anglashning muhim vositasi sifatida talqin etadi. Aynan shu omillar estetik faniga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirib, uning shakllanishi va bosqichma-bosqich rivojlanishiga zamin yaratadi.

Islom estetikasida go'zallik va uyg'unlikka intilish inson tabiatining muhim qonuniyatlaridan biri sifatida qaralib, uning manbai ilohiy asoslar bilan bog'lanadi. Sharq falsafasi vakillari komil inson timsolida bilimli, dono, axloqan pok, ijodkor va har bir xatti-harakatini ezgulikka bo'ysundirgan shaxsni ko'radilar. Shu bois, ajdodlarimiz estetik tarbiyaga

alohida e'tibor qaratib, uni jismoniy, aqliy va axloqiy tarbiya bilan uzviy birlikda olib boranlar.

Xususan, Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida nafosat va axloq tarbiyasi jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida talqin qilinadi. Mutafakkirga ko'ra, inson o'zida go'zal fazilatlar va barkamol irodani shakllantirgach, ularni jamiyat va shahar aholisida qaror toptirish yo'llarini o'rganishi lozim bo'ladi. Bu esa ta'lim va tarbiya orqali amalga oshiriladi[1].

Hozirgi davrda estetika fani tabiat, san'at, texnika, tibbiyot, turmush tarzi, mehnat, sport hamda ijtimoiy munosabatlar sohalarida go'zallik va ulug'vorlikning namoyon bo'lish shakllarini o'rganishga yo'naltirilgan muhim falsafiy fan sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu nuqtayi nazardan, estetikani insoniyatda nafosatni his etish va qadrlash madaniyatini shakllantiruvchi, estetik did va uning darajalari haqidagi fan sifatida tavsiflash mumkin. Zero, didsiz inson mavjud emas, balki didning yuksak yoki tuban darajasi bo'ladi.

Estetik did axloq bilan uzviy bog'liq bo'lib, aynan yuksak axloqiy mezonlar asosida shakllangan estetik did jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Yuksak estetik did ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarni boshqarish hamda rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu ma'noda, har qanday mamlakatning ilm-fan, texnika va ijtimoiy-iqtisodiy sohalaridagi yutuqlari uning aholisi estetik dunyoqarashi bilan bevosita bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Sharq xalqlari tafakkurida qadimdan go'zallik va ezigulikning birligi muhim tamoyil sifatida qaralib, bu uyg'unlik buzilgan joyda vayronkorlik va ma'naviy inqiroz yuzaga kelishi ta'kidlangan[2]. Ilm-fan va texnika taraqqiyotini farovon hayot garovi deb bilgan Sharq mutafakkirlari, avvalo, ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini ustuvor deb hisoblaganlar.

Ayrim G'arb olimlari ham so'nggi davrlarda texnologiya sivilizatsiyaning salbiy oqibatlarini anglab yetmoqda. Mashhur ingliz sharqshunosi Abu Bakr G'arb sivilizatsiyasi insonni tashqi chiroq bilan band etib, ruhiy go'zallik, fitriy zavq va go'zal xulqni yemirayotganini ta'kidlagan[3,6]. Haqiqatan ham, zamonaviy ommaviy madaniyatda sof go'zallik va yuksak axloqiy-estetik tamoyillardan chekinish, agressiya va mavhumlikka asoslangan san'at shakllarining ko'payishi kuzatilmoqda. Bunday jarayon natijasida estetik tafakkur yuzaklashib, ayrim san'at namunalari "avangard" nomi ostida mazmunsizlik va estetik tubanlikni oqlash vositasiga aylanmoqda. Holbuki, haqiqiy san'at yuksak badiiylik, ma'naviy teranlik va estetik uyg'unlikka asoslanishi lozim. Shu bois, estetik tafakkurni axloqiy mezonlar bilan uyg'un holda rivojlantirish zamonaviy jamiyat oldidagi dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Musulmon Sharqi estetik konsepsiyasining ta'siri nemis mumtoz falsafasi asoschisi Immanuel Kant estetikasida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Uning qat'iy imperativlar va sof estetik didni o'zida mujassam etgan inson obrazini ulug'lash tamoyili Sharq falsafiy tafakkuriga uyg'un keladi. Buni Kantning "Muhokama qobiliyatining tanqidi", "Faqat aql doirasidagi din" asarlari, shuningdek, "O'z aqlingdan foydalanishda jasoratli bo'l", "Insonni hech qachon faqat vosita sifatida emas, balki doimo maqsad sifatida ko'r", "Har bir xatti-harakating axloqiy qoida (maksima) sifatida boshqalarga yuksak namuna bo'lsin", "Go'zallik ideali axloqiy ezigulkdir, bunday ideal sifatida faqat inson bo'lishi mumkin" kabi g'oyalarda ko'rish mumkin.

Kantning falsafiy-estetik merosi nafaqat G'arb, balki global ahamiyatga ega bo'lgan Haqiqat, Go'zallik va Ezigulikning yaxlit falsafiy tizimini tashkil etadi. Uning tadqiqotlarida nafis san'at turlari va ijod jarayoni, axloqiy qoidalar, go'zallik va ulug'vorlik, did hukmi, ilm va axloq masalalari ustuvor o'rin egallaydi.

Immanuel Kant fikricha, san'atning asosiy vazifasi "atrof-olamni insoniy ruh bilan qayta tiklash"dan iborat. San'at orqali go'zallik va ulug'vorlikni his etishga o'rgatish mohiyatan axloqiy tarbiya bilan dialektik bog'liq jarayon bo'lib, insonning go'zal qalb va yuksak axloq sohibi bo'lib kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Kantga ko'ra, san'at insonni o'z aqliy va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga, olamga go'zallik va ezigulik ulashishga undaydi hamda chinakam Inson bo'lishga da'vat etadi.

Kant falsafasida go'zallik mavhum hodisa bo'lsa-da, u muayyan belgilarga ega: beqaror emasligi, balki berarazlik, umumahamiatlilik, tushunchalarga asoslanmaslik va "maqsadsiz maqsadga muvofiqlik" xususiyatlari bilan tavsiflanadi. Go'zallik yoqimlilikka aylanib ketmasligi uchun u manfaatdan holi, ya'ni beraraz idrok etilishi lozimligini ta'kidlar ekan, Kant bu fikri bilan Imom G'azzoliyning qadriyatlar ierarxiyasida Allohga muhabbatdan keyingi o'rinda turuvchi "beraraz go'zallikka muhabbat" haqidagi qarashlarini eslatadi. Xuddi shuningdek, go'zallikning "maqsadsiz maqsadga muvofiqligi" haqidagi g'oya Abu Nasr Forobiy ta'limotidan keyin Kant tomonidan falsafiy jihatdan asoslab beriladi.

Forobiy, shuningdek, Ibn Sino va Ibn Rushd ta'limotlarida tabiat va inson oliy ilohiy go'zallikning tajallisi sifatida ikki shaklda mavjud bo'lishi ta'kidlanadi: yashirin (potensial) asos sifatida va ochiq-oydin, faol shaklda. Kant ushbu g'oyani noumenallik va fenomenallik tushunchalari orqali izohlaydi. Noumenallik inson bilish chegarasidan tashqarida bo'lgan "narsa o'zida"ni, fenomenallik esa bilish mumkin bo'lgan "narsa biz uchun"ni anglatadi.

Kant fikricha, inson go'zallik va ulug'vorlikning faqat fenomenal jihatini estetik dunyoqarashi darajasida idrok etadi, ularning noumenal mohiyati esa bilishdan yiroqdir. Shu sababli sof go'zallikning asl mohiyatini to'liq anglash inson uchun mumkin emas. Bu qarash Kantning ulug'vorlik haqidagi ta'limotida ham o'z ifodasini topib, uning ilohiy borlik bilan bog'liqligiga ishora qiladi.

Immanuel Kant ulug'vorlik masalasini tahlil qilar ekan, uni tabiatda mustaqil holda mavjud bo'lgan hodisa sifatida emas, balki insonning ichki ma'naviy-idrokiiy holati bilan bog'liq kategoriya sifatida talqin qiladi. Kantga ko'ra, tabiatda uchraydigan ulug'vor hodisalar aslida go'zallik obyektlari bo'lib, inson ularni o'z qalbi va aqli orqali ulug'vorlik sifatida idrok etadi. Demak, ulug'vorlik tashqi voqelikdan ko'ra, insonning ichki dunyosida – qalb va tafakkurda mavjud bo'lib, uni anglash insonning immanent xususiyati hisoblanadi.

Kant sof ulug'vorlikni yovvoyi tabiat bilan bog'lar ekan, ko'pincha e'tibordan chetda qoladigan o'simlik yoki juda kichik jonzo'ning tuzilishi va xatti-harakatlari insonni hayratga solishini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv tasavvufdagi qarashlar bilan uyg'unlashib, borliqda mavjud bo'lgan har bir narsa-hodisa, uning funksiyasi qanchalik kichik bo'lmasin, universal ilohiy go'zallikning zarrachasi ekanligi haqidagi g'oyani ifodalaydi.

Natijalar va muhokama. G'arb estetikasidan farqli ravishda Sharq estetik tafakkurida go'zallik va komillik qarama-qarshi kategoriyalar – xunuklik yoki nomutanosiblik bilan emas, balki mutlaq go'zallik, mutlaq komillik va uyg'unlik bilan qiyoslanadi. Sharq estetikasining o'ziga xos jihati shundaki, u xunuklikni go'zallikka qarama-qarshi mustaqil kategoriya sifatida tan olmaydi. Go'zallik estetik ideal sifatida universallik, mutlaqlik, cheksizlik va uyg'unlik bilan bog'lanib, zamon va makon, tarixiylik va ijtimoiylik chegaralaridan ustun turadi.

Kant ham xunuklikni go'zallikka qarama-qarshi qo'ymaydi, balki uni go'zallikning yuksak ijobiy mohiyatini ochib beruvchi vosita sifatida talqin etadi. Xunuklikni san'atda

jonli va tabiiy tasvirlash orqali, bir tomondan, insonni ushbu hodisa bilan “tanishtiradi”, ikkinchi tomondan esa xunuklikka nisbatan estetik va axloqiy nafratni shakllantirib, undan yiroqlashishga undaydi. Shu tariqa xunuklik san’at asariga emas, balki hodisaning o’ziga nisbatan salbiy munosabatni uyg’otadi.

Kant estetik nazariyasida go’zallik berarazlik, umumahamiyatlilik, tushunchalarga asoslanmaslik va “maqsadsiz maqsadga muvofiqlik” kabi xususiyatlarga ega bo’lib, uning rivoji ulug’vorlik kategoriyasi orqali davom ettiriladi. Bu jarayonda go’zallik chegaralanmagan, dinamik estetik hodisa sifatida namoyon bo’ladi.

Tasavvuf ta’limotida esa go’zallik, uyg’unlik va komillik o’z manbasini Allohdan oladi va insonda ham mujassam bo’lishi mumkin. Sof ilohiy go’zallik Allohga bo’lgan ulug’vor va ekstaz holatidagi muhabbat orqali namoyon bo’ladi. Tasavvufga ko’ra, oliy go’zallik va borlik uyg’unligini aql, mantiq yoki ilmiy bilish orqali to’liq anglash mumkin emas; bu haqiqat faqat qalbiy kechinma, intuitiv idrok, trans va mistik muhabbat orqali his etiladi.

Shu bois, tasavvufda Alloh estetiklashtirilgan timsollarda – yaratuvchi va bunyodkor kuch, ilohiy ishq sababli mastlik manbai, mutlaq go’zallik, ilohiy nur va donolik timsoli sifatida ifodalanadi. Bu yondashuv Sharq estetik tafakkurida ulug’vorlik va ilohiy muhabbatning markaziy o’rin egallashini yaqqol ko’rsatadi.

Sharq falsafasining diqqat markazida insonning axloqiy va intellektual kamoloti masalasi turadi. Aynan ushbu maqsad Immanuel Kant estetik qarashlarining ham asosini tashkil etadi. Kant Kopernik tomonidan ilm-fan doirasidan siqib chiqarilgan antropotsentrizmni qayta tiklab, uni falsafa va insoniyat tafakkurining markaziga olib chiqdi. Unga ko’ra, borliqdagi hodisalar inson aql-idroki orqali anglanadi va mazmun kasb etadi; ya’ni, olam “inson atrofida” tafakkuriy jihatdan shakllanadi.

Kantning mashhur “Kopernikona to’ntarishi” mohiyatan musulmon metafizikasiga xos bo’lgan “olamning o’tkinchiligi va illyuzion xarakteri” haqidagi g’oyalar bilan ma’lum darajada uyg’unlashadi. U bilish jarayonida obyekt emas, balki subyektning faol rolini asoslab, voqelikning inson ongida konstruksiya qilinishini ta’kidlaydi[4]. Shu bilan birga, Kant Sharq tafakkuriga tanqidiy munosabat bildirgan holda, fors va arab mutafakkirlarining spekulativ tafakkurga intilganini, biroq mantiqiy qoidalarni asosan Aristotel an’analariidan olganini qayd etadi. Shunga qaramay, u Sharq va Islom madaniyatiga xos ayrim g’oyalarni ijodiy o’zlashtirib, G’arb va Sharq estetik tafakkurining organik sinteziga erishadi. Bu holat Bibliya va Qur’ondagi obrazlarning uyg’unlashuvi, tor diniy dunyoqarashdan chiqish imkonini beruvchi falsafiy manba sifatida namoyon bo’ladi.

Biroq tasavvufga xos bo’lgan, ijodni faqat payg’ambarlar faoliyatiga xos deb bilish yoki ijodiy ilhomni passiv kuzatuv bilan cheklash Kant qarashlariga mutlaqo ziddir. Kant har bir insonni bilim olishga, o’z aqlidan mustaqil

foydalanishga, ijodkorlik va faollikka chorlaydi. U ma’rifatparvarlik ruhida “insonlarga tayyor fikrlarni emas, balki fikrlashni o’rgatish zarur” degan tamoyilni ilgari suradi.

Faylasuf fikricha, aprior ratsionallik nafaqat bilish va axloq sohalarining, balki estetik anglash jarayonining ham asosiy metodologik poydevorini tashkil etadi. Shu jihatdan Kant estetikasi insonning aqliy, axloqiy va estetik kamolotini yaxlit holda talqin etuvchi universal falsafiy tizim sifatida namoyon bo’ladi.

Faylasuf estetik hissiyot insonda bevosita axloqiy hissiyotlarni kuchaytirishini asoslashga intiladi. Estetik tajriba jarayonida inson qalbida oliy va umuminsonga xos estetik ideallarning tubanlik va jaholat ustidan g’alaba qozongani bilan bog’liq ichki tartib va uyg’unlik holati vujudga keladi. Aynan shu holat orqali inson, Kant ta’kidlaganidek, o’zining ulug’vor mohiyatini his etadi, mavjudligidan quvonch va hayrat tuyadi hamda hayotining ma’nosi, go’zalligi va betakrorligini chuqur anglay boshlaydi. Biroq zamonaviy G’arb estetik tafakkuri ushbu yo’nalishda izchil rivojlanayotgani kuzatilmaydi. Inson faoliyatining deyarli barcha shakllarini bevosita moddiy manfaat bilan bog’lash natijasida G’arb san’ati tobora “shou-biznes” xarakteriga ega bo’lib bormoqda. Bunday jarayonda san’at va estetikaning aniq, barqaror konseptual asosi yo’qolib, mavhum ideallar va vaqtinchalik moda talablari bilan belgilanadigan, tezkor o’zgaruvchan “kaleidoskopik estetika” ustuvorlik qilmoqda.

Xulosa. Ko’plab hollarda “estetik konsepsiya” yoki “estetik kompozitsiya” nomi ostida taqdim etilayotgan ishlarda chuqur falsafiy mazmun emas, balki terminologik xilma-xillik va tashqi shakl bilan cheklanish holati namoyon bo’ladi. Yaqindan tahlil qilinganda, bunday yondashuvlar mohiyatan estetik rang-baranglikni emas, balki mazmunsiz nomlar almashuvini ifodalayotgani ayonlashadi. Estetik bilim va metodologik tayyorgarlikdan yiroq mualliflar tomonidan yaratilayotgan “san’at asarlari”da shakl va mazmun o’rtasidagi nomutanosiblik kuchayib, san’atning axloqiy va estetik mustaqilligi izdan chiqmoqda.

Natijada, o’tgan asrlarda jahon madaniyati va butun insoniyat uchun ulkan ahamiyatga ega bo’lgan san’at durdonalari yaratilgan G’arb makonida bugungi kunda “avangard”, “ersats-san’at” kabi nomlar ostida mazmunsiz va yuzaki ijod namunalari keng tarqalmoqda. Yagona estetik va axloqiy poydevorga ega bo’lmagan bunday “ijod” shakllari turli submadaniyatlar tomonidan individuallik, yangilik yoki “shok-qadriyat” sifatida ommaga singdirilmoqda.

Shuningdek, kundalik va o’rtacha didni rag’batlantiruvchi, ezgulik va yovuzlik, go’zallik va xunuklik o’rtasidagi tub farqlarni inkor etuvchi, shaklni mazmundan ajratishga asoslangan G’arbona madaniy mahsulotlar inson ongini real hayotda sodir bo’layotgan jiddiy ijtimoiy va ma’naviy muammolardan chalg’itishga xizmat qilmoqda. Bu orqali mavjud qarama-qarshiliklarni inkor etish yoki ularni unutishga undovchi g’oyalar turli vosita va usullar orqali keng targ’ib qilinayotgani kuzatiladi.

ADABIYOTLAR

1. Форобий. Абу Наср. Фозилодамларшаҳри. Т., Абдулла Қодирийномидагихалкмеросинашриёти., 1993.
2. Г.Т.Маҳмудова, С.М.Арифханова. Зардуштийлик фалсафаси. Т.: Ношир. 2014.
3. Аҳмад Муҳаммад Мубашшир Аҳмад. Ислоҳ Ҳазораси. Т.: Мовороуннаҳр. 2004.
4. Иммануил Кант. Сочинения в 8 т. Т 5, 8. Чоро, 1994.
5. Абдулла Шер. Эстетика. Т.: “Ўзбекистон”. 2014.